

1

Міністерство освіти і науки України

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ВИШНІВСЬКА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37.018.32.091.33 – 027.22.015.31 : 177.72]–053.5

**ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ В УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО
ВІКУ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання Національної академії педагогічних наук України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Канішевська Любов Вікторівна,
Інститут проблем виховання Національної академії
педагогічних наук України,
завідувач лабораторії виховної роботи в закладах
інтернатного типу.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Пашенко Дмитро Іванович,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
завідувач кафедри загальної педагогіки, педагогіки
вищої школи та управління;

кандидат педагогічних наук, доцент
Голуб Олена Вікторівна,
Бердянський державний педагогічний університет,
доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться «28» травня 2015 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 74.053.02 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (203000, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано «28» квітня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Ревнюк

Підписано до друку 20.04.2015 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 32.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні зумовлюють пошук шляхів підвищення ефективності морального виховання молоді. Адже загострення політичних, економічних суперечностей призвели до зміни життєвих цінностей та ідеалів, що виявляється у прояві лицемірства, цинізму та жорстокості у людських взаєминах.

За таких обставин особливої актуальності набуває проблема виховання в молодого покоління милосердя як моральної якості особистості, в основі якої лежить любов до оточуючих, яка виявляється у доброті, співчутті, співпереживанні, чуйності, турботі, наданні безкорисливої допомоги тим, хто її потребує.

У державних документах – Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, а також Законах України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Основних орієнтирах виховання учнів 1–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи – пріоритетними напрямками визначається моральне виховання зростаючої особистості, а відтак і виховання милосердя.

Важливим періодом у вихованні милосердя є молодший шкільний вік, коли в дитини формуються основи світогляду, переважає емоційна сфера у сприйнятті оточуючих; проявляється інтерес до змісту моральних правил, до життя і діяльності дорослих; здатність до емпатії та емоційної рефлексії.

Особливо актуальною є ця проблема для вихованців шкіл-інтернатів, оскільки більшість з них – це педагогічно занедбані діти з негативним життєвим досвідом, для яких характерними є схильність до нервових зривів, підвищена вразливість, наявність деприваційного синдрому, явище групової залежності, недовіра до дорослих, почуття самотності, емоційна нестриманість, агресивність, зниження емпатії.

Філософське осмислення проблеми милосердя знайшло відображення в працях давньогрецьких філософів (Аристотель, Сократ, Платон та ін.), є визначальною серед положень християнської моралі, невід’ємною складовою і реальним проявом гуманізму в епоху Відродження (К.–А. Гельвецій, Д. Локк, М. Монтень, Е. Роттердамський та ін.), посідає значне місце у працях мислителів Нового часу (Т. Гоббс, Е. Кант, Ж.–Ж. Руссо, А. Шопенгауер та ін.).

Необхідність виховання у дітей милосердя акцентована в педагогічній спадщині Г. Ващенка, П. Каптерєва, Я. Коменського, Я. Корчака, А. Макаренка, І. Огієнка, І. Песталоцці, С. Русової, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського та ін.).

Різні аспекти милосердя відображено в працях філософів М. Бердяєва, О. Дробницького, Р. Дружиніна, О. Здравомислова, В. Зеньковського, В. Розанова, В. Соловйова, А. Швейцера та ін.; психологів Б. Ананьєва, І. Беха, Г. Люблінської, В. Мясищева, О. Петровського, К. Роджерса та ін.

Питання виховання гуманних почуттів учнів молодшого шкільного віку стали предметом наукових розвідок О. Богданової, І. Бужиної, Л. Канішевської, В. Киричок, В. Новікової, Д. Пащенко, О. Савченко, Н. Химич та ін.

Основні напрями та принципи організації позаурочної діяльності у загальноосвітніх школах-інтернатах набули висвітлення у працях А. Бондаря, В. Вугрича, Ю. Гербеєва, О. Голуб, Л. Канішевської, Б. Кобзаря, Н. Палієвої, В. Покася, Г. Покиданова, С. Свириденко, В. Слюсаренка, А. Хуанхо, В. Яковлевої та ін.; специфічні риси вихованців шкіл-інтернатів досліджували Л. Галізузова, І. Дементьєва, І. Дубровіна, Й. Лангмейер, З. Матейчек, В. Мухіна, В. Неволіна, А. Полянничко, А. Прихожан, А. Рузька, З. Сафіна, Н. Толстих, Г. Улунова, та ін.

Проблема виховання милосердя знайшла відображення в окремих дисертаційних дослідженнях: педагогічні умови формування почуття милосердя в учнів профтехучилищ (Л. Бабенко), підвищення кваліфікації директорів загальноосвітніх шкіл з керівництва процесом виховання в учнів милосердя (Л. Безгласна), виховання милосердя у дітей молодшого шкільного віку в умовах кардіологічного санаторію (Ю. Глінчук), педагогічні умови виховання та розвитку милосердя в молодших школярів (Л. Ощепкова), виховання милосердя у студентів університету в процесі їхнього навчання (Л. Уварова), педагогічні умови виховання милосердя у дітей молодшого шкільного віку (В. Шутова) та ін.

Однак поза увагою науковців залишився такий аспект як виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена *суперечностями* між:

- об'єктивними потребами сучасного суспільства у вихованні милосердної людини як гаранта моральності людських взаємин у різних площинах взаємодії та реальним станом виховання милосердя в умовах шкіл-інтернатів;
- вагомими виховними можливостями позаурочної діяльності шкіл-інтернатів щодо виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку та недостатністю методичного забезпечення цього процесу;
- необхідністю професійної підготовки педагогів шкіл-інтернатів до виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку та недостатньою розробленістю її змісту, форм і методів.

Отже, актуальність проблеми та низька ефективність вирішення зазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження – **«Виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності шкіл-інтернатів»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідної теми лабораторії виховної роботи в закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України «Педагогічні умови підготовки учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві» (державний реєстраційний номер 0113U000221). Тему дослідження затверджено рішенням вченої ради Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 5 від 26.05.2011 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 6 від 14.06.2014 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного обґрунтування досліджуваної проблеми і вивчення виховної практики визначити та експериментально перевірити педагогічні умови виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Гіпотеза дослідження. Виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів буде ефективним за таких педагогічних умов: підготовка вихователів шкіл-інтернатів до виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку; гуманізація взаємин у системі «педагог–учень», «учень–учень»; змістове і методичне забезпечення процесу виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів; залучення учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів до різних видів спільної добротворчої діяльності, спрямованої на виявлення милосердя.

Відповідно до мети й гіпотези визначено **завдання дослідження:**

1. На основі аналізу філософської, етичної, психологічної, педагогічної літератури уточнити сутність та структуру поняття «милосердя», «вихованість милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів».

2. Визначити особливості виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

3. Розробити критерії, показники та виявити рівні вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів.

4. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Об'єкт дослідження – процес виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Для досягнення мети та вирішення поставлених задач використано комплекс **методів дослідження:**

– *теоретичні* – аналіз і систематизація наукової літератури із проблеми дослідження для визначення об'єкта, предмета, мети дослідження, формулювання його завдань, уточнення сутності понять «милосердя», «вихованість милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів»; визначення особливостей виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів; синтез, порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних для теоретичного обґрунтування педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів;

– *емпіричні* – діагностичні (бесіди, опитування, тестування, методика незакінчених речень, розв'язання життєвих ситуацій), опосередковане спостереження, експертна оцінка, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи) для визначення рівнів вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів, доведення доцільності обґрунтованих педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів;

– *статистичні* – методи математичної статистики для опрацювання результатів експериментальної роботи, визначення динаміки кількісних змін у рівнях вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів Київської області, Яблунівської загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів Чернігівської області, Шепетівської спеціалізованої школи-інтернату I–III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів Хмельницької області (експериментальна група –121 учень); спеціалізованої школи-інтернату I–II ступенів № 14 з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу м. Києва, гімназії-інтернату № 13 м. Києва (контрольна група – 122 учня). До участі в дослідно-експериментальній роботі були залучені 243 учні та 22 педагога шкіл-інтернатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* обґрунтовано педагогічні умови виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів (підготовка вихователів шкіл-інтернатів до виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку; гуманізація взаємин у системі «педагог–учень», «учень–учень»; змістове і методичне забезпечення процесу виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів; залучення учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів до різних видів спільної добротворчої діяльності, спрямованої на виявлення милосердя); визначено критерії і відповідні показники: розуміння сутності милосердя та його ролі в житті людини (знання про прояви доброти, співчуття, співпереживання, чуйності, турботи; розуміння причин власної поведінки та поведінки інших людей у тих чи інших ситуаціях); здатність до емпатії (мотивація на виявлення чуйності, співчуття, співпереживання стосовно оточуючих); милосердна поведінка (виявлення доброти, турботи, співчуття, співпереживання, чуйності; вміння надавати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує; вміння відмовитися від будь-чого на користь ображеного, допомогти, пробачити кривдника) та рівні (гуманістичний, ситуативний, початковий) вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів;

– *уточнено* сутність понять «милосердя» як інтегративної моральної якості особистості, в основі якої лежить любов до оточуючих, що виявляється у доброті, співчутті, співпереживанні, чуйності, турботі про них, умінні надавати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує; відмовитися від будь-чого на користь ображеного, допомогти, пробачити кривдника та «вихованість милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів», яка є результатом цілісного виховного впливу, спрямованого на збагачення кола моральних знань, уявлень, переконань, що через емоційний відгук на переживання інших людей і гуманістичні мотиви реалізуються у відповідних вчинках;

– *подальшого розвитку* набули форми і методи роботи з виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробленні й упровадженні в практику роботи загальноосвітніх шкіл-інтернатів змістового і методичного забезпечення процесу виховання милосердя в учнів молодшого віку шкіл-інтернатів: комплексної програми діагностики рівнів вихованості милосердя; змісту програми виховних годин для учнів молодшого

шкільного віку шкіл-інтернатів «На шляху до милосердя» та науково-методичного посібника «Виховуємо милосердя» для педагогів початкової школи шкіл-інтернатів.

Основні положення та висновки дисертації можуть бути використані у практичній діяльності педагогів шкіл-інтернатів; під час викладання у вищих педагогічних навчальних закладах курсів «Теорія і методика виховання», «Педагогіка», «Методика виховної роботи» та спецкурсу «Соціально-виховна роботи з різними соціальними групами»; для розроблення навчальних посібників з теорії і методики виховання; у системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Гімназії-інтернату № 13 м. Києва (довідка № 374 від 25.11.14 р.); спеціальної школи-інтернату № 15 м. Києва (довідка № 273 від 19.06.2014 р.); КЗ КОР «Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів» (довідка № 01–16/237 від 21.11.2014 р.); Яблунівської загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів Чернігівської області (довідка № 327 від 22.10.2014 р.); спеціалізованої школи-інтернату I–II ступенів № 14 м. Києва з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу (довідка № 311 від 14.11.2014 р.); Шепетівської спеціалізованої школи-інтернату I–III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів Хмельницької області (довідка № 474 від 01.12.2014 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «XII Міжнародному тижні освіти дорослих в Україні: «Ноосфера для освіти зрілої людини» (Київ–Чорнобиль–Полтава, 2011 р.); «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2014 р.); *всеукраїнських* – «Виховання дітей та учнівської молоді в соціокультурному просторі сучасних освітніх закладів» (Київ, 2011 р.); «V Корфівські педагогічні читання» (Бердянськ, 2011 р.); «Особистість у просторі виховних проєктів» (Київ, 2012 р.); «Процес виховання у координатах духовного розвитку» (Київ, 2013 р.); «Виховний потенціал сучасної освіти: теоретичні засади та практичні досягнення» (Київ, 2014 р.).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях лабораторії виховної роботи в закладах інтернатного типу, щорічних звітних наукових конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (2012–2014 рр.).

Публікації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження викладено у 13 публікаціях, з яких 7 відображають основні наукові результати, 4 – апробаційного характеру, 2 – додатково відображає наукові результати дисертації.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (300 назв, з них – 3 іноземною мовою), 17 додатків на 78 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 297 сторінок, з них 189 сторінок основного тексту. Робота містить 17 таблиць та 1 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь розробленості проблеми, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету, гіпотезу, завдання, об'єкт, предмет дослідження, окреслено комплекс методів; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію й упровадження результатів дослідження, структуру й обсяг роботи, представлено відомості про публікації автора.

У **першому розділі** – «*Виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку як педагогічна проблема*» – здійснено аналіз досліджуваної проблеми в наукових джерелах; уточнено сутність поняття «милосердя» та визначено його структуру; розкрито особливості виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Проблема виховання милосердя має тривалу історію: її першопочатки знайшли відображення в працях Конфуція, античних філософів, у трьох світових релігіях (християнстві, буддизмі, ісламі).

Філософські джерела розглядають милосердя з таких позицій як: найвищий моральний імператив, універсальний ідеал (Т. Гоббс, А. Шоппенгауер); властивість людського духу, безкорислива допомога тим, хто її потребує (М. Бердяєв, В. Зеньківський, В. Розанов, В. Соловйов, Л. Толстой та ін.), загальнолюдська цінність (О. Дробницький, О. Здравомислов).

Феномен «милосердя» визначається в культурологічних дослідженнях за допомогою термінів різноманітного понятійного ряду, а саме: моральна цінність, еволюційна константа культури, етичний імператив, властивість, притаманна людині (Р. Дружинін).

У сфері соціальної діяльності милосердя досліджується в контексті благодійності, що розуміється і як соціальний інститут, і як якість, притаманна індивідові, яка характеризує його соціальну та гуманітарну позицію стосовно інших людей.

Поняття «милосердя» в психологічних дослідженнях розглядається як моральна якість особистості, визначальними елементами якої є любов і співчуття до людей, а похідними – турбота про оточуючих, терпимість до них, усвідомлення цінності іншої людини, сформованість уявлень про сутність милосердних учинків, а характеристикою емоційного аспекту феномена «милосердя» є емпатія або її психічний еквівалент – емоційна чутливість.

Аналіз педагогічних досліджень дозволяє стверджувати, що у визначенні сутності поняття «милосердя» наявне гуманістичне підґрунтя – в його основі лежить любов до людей, яка виявляється у доброті, співчутті, співпереживанні, чуйності, турботі про оточуючих, готовності допомогти всім, хто цього потребує (людям і всьому живому).

Теоретичний аналіз філософської, етичної, психологічної, педагогічної літератури з проблеми дослідження дав змогу уточнити сутність поняття *милосердя* як інтегративної моральної якості особистості, в основі якого лежить любов до оточуючих, що виявляється в доброті, співчутті, співпереживанні, чуйності, турботі про них; умінні надавати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує; відмовитися від будь-чого на користь ображеного, допомогти, пробачити кривдника.

Встановлено основні структурні компоненти милосердя: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний.

Когнітивний компонент включає розуміння сутності милосердя (знання про прояви доброти, співчуття, співпереживання, чуйності, турботи), наявності переконань щодо необхідності цієї якості та виокремлення ситуацій і суб'єктів, які потребують виявлення милосердя.

Емоційно-ціннісний компонент відображає емоції, цінності, потреби, мотиви діяльності, що спрямовані на пріоритет гуманних взаємин із оточуючими, характеризується здатністю до виявлення чуйності, співчуття, співпереживання до інших, отримання позитивних емоцій від милосердних проявів.

Поведінково-діяльнісний компонент характеризується досвідом застосування знань і вмінь у поведінці, відбивається у виявленні доброти, турботи, співчуття, співпереживання, чуйності, вмінні надавати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує, відмовитися від будь-чого на користь ображеного, допомогти, пробачити кривдника.

Школа-інтернат – навчально-виховний заклад (закритий, напівзакритий), на який покладається завдання забезпечити належні умови для проживання, різнобічного розвитку, навчання і виховання, лікування й оздоровлення, реабілітації, професійної орієнтації, гармонійного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей із проблемних і матеріально незабезпечених сімей, дітей-біженців (Л. Канішевська).

Дослідження особливостей виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності шкіл-інтернатів вимагає врахування ряду чинників. До першої групи чинників відносяться наступні: потенціал позаурочної діяльності шкіл-інтернатів у контексті досліджуваної проблеми; сенситивність молодшого шкільного віку щодо виховання милосердя в молодших школярів шкіл-інтернатів (висока чутливість нервової системи; формування стійких стереотипів моральної поведінки і діяльності; переважання емоційної сфери у сприйнятті оточуючих; інтерес до змісту моральних правил, життя і діяльності дорослих; здатність емоційно відгукуватися на переживання інших людей, сприймати соціальні норми, здатність до емпатії та емоційної рефлексії, до виявлення власної позиції у ставленні до світу й інших). Однак в учнів молодшого шкільного віку обмежений моральний досвід, багато чого в поведінці дітей визначається наслідуванням.

До другої групи чинників відносимо: особливості організації життєдіяльності вихованців шкіл-інтернатів (постійне знаходження дітей в умовах колективу, вимушена адаптація до великої кількості однолітків; переважна регламентація на групову, а не на індивідуальну спрямованість виховних впливів; жорстка регламентація поведінки учнів, їхня гіперопіка; зниження інтимності та довірливості у спілкуванні, обмеженість сфери спілкування з іншими людьми; дефіцит установлення міцних і довготривалих взаємин дитини з визначеним дорослим; превалювання авторитарної педагогіки тощо); соціальне сирітство; специфіка контингенту вихованців (патологічні відхилення у стані здоров'я, наявність деприваційного синдрому, підвищена вразливість, схильність до нервових зривів, явище групової залежності, почуття самотності; виявлення компенсаторних форм

поведінки, труднощі у спілкуванні з людьми, що оточують, недовірливість, емоційна нестриманість, зниження емпатії, агресивність тощо). Ця група чинників значно ускладнює процес виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів.

Вивчення особливостей виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку дало змогу уточнити сутність поняття «вихованість милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів», яка є результатом цілісного виховного впливу, спрямованого на збагачення кола моральних знань, уявлень, переконань, які через емоційний відгук на переживання інших людей і гуманістичні мотиви реалізуються у відповідних вчинках.

У другому розділі – *«Стан вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів»* – охарактеризовано критерії та показники вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів; представлено методику, хід та результати констатувального етапу дослідження, визначено рівні вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів.

Відповідно до визначених структурних компонентів милосердя обґрунтовано *критерії* вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів: розуміння сутності милосердя та його ролі в житті людини; здатність до емпатії; милосердна поведінка. Показниками критерію «розуміння сутності милосердя та його ролі в житті людини» є знання про прояви доброти, співчуття, співпереживання, чуйності, турботи; розуміння причин власної поведінки та поведінки інших людей у тих чи інших ситуаціях. До показників критерію «здатність до емпатії» включені мотивація на виявлення чуйності, співчуття, співпереживання до оточуючих. Показники критерію «милосердна поведінка» відображають виявлення доброти, турботи, співчуття, співпереживання, чуйності; вміння надавати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує; вміння відмовитися від будь-чого на користь ображеного, допомогти, пробачити кривдника.

За допомогою критеріїв і показників визначено й охарактеризовано рівні вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів: гуманістичний, ситуативний, початковий.

Учні молодшого шкільного віку з *гуманістичним* рівнем вихованості милосердя мають чіткі уявлення щодо сутності милосердя та його прояву в житті людей: усвідомлені знання про доброту, співчуття, співпереживання, чуйність, турботу; правильно розуміють та аргументують причини власної поведінки та поведінки інших людей у тих чи інших ситуаціях; завжди виявляють доброту, турботу, чуйність, співчуття, співпереживання до оточуючих; надають безкорисливу допомогу тим, хто її потребує; готові відмовитися від будь-чого на користь ображеного, допомогти, пробачити кривдника, не сподіваючись на похвалу дорослого або взаємовигоду.

Ситуативний рівень вихованості милосердя притаманний учням молодшого шкільного віку, які не мають чіткого уявлення щодо сутності милосердя та його прояву в житті людей: несистематизовані знання про доброту, співчуття, співпереживання, чуйність, турботу; не завжди правильно розуміють та оцінюють причини власної поведінки та поведінку інших людей у тих чи інших ситуаціях;

ситуативно виявляють доброту, турботу, чуйність, співчуття, співпереживання до оточуючих; можуть відмовитися від будь-чого сподіваючись на похвалу дорослого або на користь друзів, можуть вибачити кривдника, якщо він – друг.

Для учнів молодшого шкільного віку з *початковим рівнем* вихованості милосердя характерні узагальнені, не диференційовані уявлення щодо сутності милосердя та його прояву в житті людей: фрагментарні знання про доброту, співчуття, співпереживання, чуйність, турботу; неправильне розуміння причин власної поведінки та поведінки інших людей в тих чи інших ситуаціях; виявляють агресивність, егоїзм; не володіють вміннями виявляти доброту, турботу, чуйність, співчуття, співпереживання до оточуючих, надавати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує; не хочуть жертвувати власними інтересами заради інших.

З метою виявлення рівнів вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів підібрано комплекс діагностичних методик та методів, за допомогою яких вимірювалися окремі показники визначених нами критеріїв: бесіди, опитування, методика «Незакінчене речення» (Н. Щуркової); методика «Упізнай настрій» (Г. Урунтаєвої, Ю. Афонькіної); «Тест-малюнок» (модифікована методика Н. Щуркової); опитувальник «Характер прояву емпатійних реакцій і поведінки в дітей» (А. Щетинникова), метод вирішення ситуацій морального змісту з опорою на зображення, створення життєвих ситуацій, які потребують виявлення доброти, співчуття, співпереживання чужості, безкорисливої допомоги, турботи, здатності до самопожертви, прощення кривдника; педагогічні спостереження.

Констатувальним етапом експерименту було охоплено 243 учні молодшого шкільного віку загальноосвітніх шкіл-інтернатів та 65 педагогів шкіл-інтернатів Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступенів Київської області, Шепетівської спеціалізованої школи-інтернату I–III ступенів Хмельницької області, Яблунівської школи-інтернату I–III ступенів Чернігівської області, спеціалізованої школи-інтернату I–II ступенів № 14 з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу м. Києва, гімназії-інтернату № 13 м. Києва.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що значна кількість учнів молодшого шкільного віку виявили початковий рівень вихованості милосердя – 52,34 % учнів; ситуативний рівень вихованості милосердя – 32,65 % учнів; гуманістичний рівень – 15,01 % учнів молодшого шкільного віку.

Щодо гендерних особливостей вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку, нами було констатовано, що дівчата виявляють його переважно через доброту, турботу, чуйність, співчуття, співпереживання до оточуючих, що виражається, в основному, в емоціях, міміці, мовленні, жестах, діях (надання допомоги тим, хто її потребує). Натомість хлопці виявляють менше емоцій, але надають безкорисливу допомогу тим, хто її потребує. Щодо рівня вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку, відмінностей між представниками обох статей не зафіксовано.

З метою виявлення причин наявного стану вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів було проведено анкетування вихователів шкіл-інтернатів (авторська анкета), індивідуальні бесіди, ранжування, тестування (тест «Ваші емпатійні здібності» (В. Бойко); тест «Комунікативна толерантність» (В. Бойко), цілеспрямовані педагогічні спостереження.

Встановлено, що більшість педагогів шкіл-інтернатів не володіє достатніми знаннями з питань виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку, робота у цьому напрямі має переважно епізодичний характер; значна кількість педагогічних працівників відчують труднощі у виборі форм і методів виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку; можливості позаурочної діяльності використовуються недостатньо. Для значної кількості педагогів характерний авторитарний стиль спілкування з дітьми.

Аналіз й узагальнення результатів констатувального етапу експерименту засвідчили необхідність посилення уваги до означеної проблеми, зокрема теоретичного обґрунтування й експериментальної перевірки педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

У третьому розділі – *«Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів»* – обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів; наведено основні результати дослідження.

На основі вивчення наукових джерел та аналізу виховної практики визначено такі педагогічні умови виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів:

- підготовка вихователів шкіл-інтернатів до виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку;
- гуманізація взаємин у системі «педагог–учень», «учень–учень»;
- змістове і методичне забезпечення процесу виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів;
- залучення учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів до різних видів спільної добротворчої діяльності, спрямованої на виявлення милосердя.

Підготовка вихователів шкіл-інтернатів до виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку здійснювалася під час проведення семінару «Виховуємо милосердя». Вихователів початкових класів було ознайомлено з результатами діагностики; під час семінару було впроваджено лекції: «Сутність, структура милосердя в учнів молодшого шкільного віку», «Зміст і специфіка педагогічного милосердя», «Форми і методи виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів», проведено інтерактивні заняття: «Виховання милосердя», «Особливості виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів», «Діагностика рівнів вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів», мала педрада «Ресурси школи-інтернату щодо попередження конфліктів».

Робота з педагогами шкіл-інтернатів сприяла підвищенню їхньої емоційно-позитивної мотивації щодо організації процесу виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів; поглибленню знань про сутність милосердя та особливості його виховання в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів; оволодінню формами і методами виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів.

Гуманізація взаємин у системі «педагог–учень», «учень–учень» охоплювала такі напрями: гуманізація відносин у педагогічному колективі школи-інтернату, яка полягала у формуванні та розвитку гуманістичних форм взаємин між педагогами, створенні комфортного психологічного мікроклімату; гуманізація виховного процесу, що передбачала задоволення потреб вихованців у спілкуванні, самовираженні, розвитку гуманістичних почуттів, поцінуванні індивідуальності та неповторності кожного школяра, співпраці педагогів і вихованців у вирішенні питань організації життєдіяльності учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів; гуманізація взаємин між дітьми, яка полягала у створенні в школі-інтернаті атмосфери поваги до людської особистості, вихованні взаємин в учнівському колективі на засадах співпереживання, чуйності, взаємоповаги, взаємодопомоги, вирішенні конфліктів на гуманній основі тощо.

Змістове і методичне забезпечення процесу виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів відбувалося шляхом упровадження розробленої нами програми виховних годин «На шляху до милосердя», основні завдання якої передбачали: формування уявлень про зміст найважливіших емоційних станів людини; розширення, збагачення, систематизація, узагальнення, уточнення уявлень учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів щодо виявлення милосердя у стосунках з оточуючими; сприяння зміцненню моральної мотивації, розвитку емпатії; формування досвіду милосердної взаємодії з людьми; сприяння виявленню співчуття, співпереживання, чуйності, турботи про оточуючих, любові до ближніх; надання безкорисливої допомоги, виявлення альтруїстичних форм поведінки; створення умов для вільного виявлення моральних якостей особистості.

Робота проводилась як із усім класом (фронтальна форма роботи), так і з групами учнів молодшого шкільного віку, які створювалися на основі гетерогенного принципу. Зазвичай групи склалися з дітей, які належали до різних рівнів вихованості милосердя, проте не об'єднували в одну групу молодших школярів із ситуативним і початковим рівнями або лише з початковим рівнем вихованості милосердя. Це давало змогу активізувати учнів молодшого шкільного віку до міжособистісної комунікативної взаємодії, випробувати здобуті теоретичні знання.

Робота з учнями молодшого шкільного віку, які мали початковий рівень вихованості милосердя, була спрямована на вирішення наступних завдань: актуалізація емпатійних переживань; формування у вихованців адекватної самооцінки; створення комфортних умов для самовираження та самореалізації учнів; спрямування зусиль на актуалізацію важливості проблеми.

Поряд із традиційними бесідами, розповідями використовували вправи (вироблення вмій сприйняття та розуміння емоційного стану іншої людини, емпатійного відгуку, емоційної децентрації), сюжетно-рольові ігри, рольові ігри, ігри-драматизації, ситуації, орієнтовані на констатацію емоційних станів людини; інсценізація ситуацій, що виникають в житті дитини та спонукають її до дій та гуманних стосунків.

Залучення учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів до різних видів спільної добротворчої діяльності, спрямованої на виявлення милосердя відбувалося через такі її види, як-от: ігрова, трудова, громадсько-соціальна та художньо-

естетична. З метою збагачення поведінкового арсеналу виявлення милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів було застосовано види діяльності, спрямовані на виявлення турботи про інших: навчальна взаємодопомога (під час самопідготовки); суспільно корисна діяльність, завдяки якій учні молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів набували досвіду безкорисливої турботи про середовище, що оточує (прибирання території, шкільних приміщень, самообслуговування в їдальні, впорядкування й озеленіння території школи-інтернату, догляд за закріпленими ділянками, діяльність «зелених патрулів»); колективна праця для інших людей, свята, концерти, конкурси, допомога хворим літнім людям, ветеранам війни та праці, подарунки солдатам.

Ці види діяльності сприяли розвитку в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів потреби в забезпеченні благополуччя оточуючих.

Основними формами організації позаурочної діяльності з виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку обрали: програму виховних годин «На шляху до милосердя», бесіди за сюжетами казок, оповідань, віршів, обговорення фільмів, казок; проектну діяльність («Допоможемо людині похилого віку», «Пам'ять, опалена війною», «Допоможемо птахам», «Наші маленькі безхатні друзі», «Допоможемо доквіллю», «Малюнки та листи підтримки солдатам», «Поділися своєю усмішкою», «Допоможемо один одному», «Чарівник»); безпосереднє спілкування із природою, контактування з об'єктами рослинного та тваринного світу; концерти, конкурси, виставки малюнків, екскурсії, прослуховування музичних уривків, які є співзвучними з емоційними станами різних героїв (дитячі п'єси Д. Кабалевського, М. Лисенка, С. Прокоф'єва, П. Чайковського); обговорення творів образотворчого мистецтва І. Крамського «Невтішне горе», В. Кончаловського «Лізонька», О. Васнецова «Оленка» тощо.

Для проведення формувального етапу експерименту було сформовано експериментальну і контрольну групи.

Перевірка ефективності обґрунтованих педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів відбувалася в експериментальній групі, до якої входило 121 учень молодшого шкільного віку та 22 педагога.

Ефективність упровадження педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів підтверджена позитивними змінами (табл. 1).

Одержані результати засвідчили істотне зростання кількості учнів молодшого шкільного віку із гуманістичним і ситуативним рівнями вихованості милосердя в експериментальній групі в порівнянні з контрольною. Динаміка рівнів вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів в експериментальній групі для гуманістичного рівня становила +13,22 %; для ситуативного рівня – +26,45 %; для початкового рівня – -39,67 %.

В експериментальних групах збільшилась кількість учнів молодшого шкільного віку, які мають чіткі уявлення щодо сутності милосердя та його прояву в житті людини: усвідомлені знання про доброту, співчуття, співпереживання, чуйність, турботу; правильно розуміють та аргументують причини власної поведінки та поведінки інших людей у тих чи інших ситуаціях. Вони виявляють

доброту, турботу, чуйність, співчуття, співпереживання до оточуючих; надають безкорисливу допомогу тим, хто її потребує, готові відмовитися від будь-чого на користь ображеного, пробачити кривдника, не сподіваючись на похвалу дорослого або взаємовигоду.

Таблиця 1

Динаміка рівнів вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів (у %)

Рівні вихованості милосердя	Експериментальна група (121 учень)				Динаміка	Контрольна група (122 учня)				Динаміка
	До початку формувального етапу експерименту		Після закінчення формувального етапу експерименту			До початку формувального етапу експерименту		Після закінчення формувального етапу експерименту		
	осіб	%	осіб	%		%	осіб	%	осіб	
Гуманістичний	18	14,88	34	28,10	+13,22	19	15,57	22	18,03	+2,46
Ситуативний	39	32,23	71	58,68	+26,45	40	32,79	45	36,89	+4,10
Початковий	64	52,89	16	13,22	-39,67	63	51,64	55	45,08	-6,56

У контрольній групі аналогічні позитивні зміни не зафіксовано. Динаміка гуманістичного рівня вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів становила +2,46 %; ситуативного рівня +4,10 % та початкового рівня -6,56 %.

Для з'ясування відмінностей між показниками ЕГ і КГ за рівнями вихованості милосердя використано критерій ϕ – кутове перетворення Фішера; із метою деталізації результатів формувального етапу експерименту проведено кореляційний аналіз (з використанням коефіцієнта кореляції К. Пірсона) показників вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів для визначення можливих системних зв'язків між ними. Здобуті результати засвідчили ефективність експериментальної роботи та досягнення мети дослідження.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та практичне вирішення проблеми виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів, що знайшло відображення в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Результати теоретичного й експериментального дослідження, що засвідчили про досягнення мети та вирішення поставлених задач, стали підставою для таких висновків:

1. На основі аналізу філософської, етичної, психологічної, педагогічної літератури уточнено сутність та структуру поняття «миłosердя», яке визначаємо як інтегративну моральну якість особистості, в основі якої лежить любов до оточуючих, яка виявляється у доброті, співчутті, співпереживанні, чуйності, турботі про них, умінні надавати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує; відмовитися від будь-чого на користь ображеного, допомогти, пробачити кривдника. Установлено структурні компоненти миłosердя: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний.

У контексті нашого дослідження «*вихованість миłosердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів*» визначено як результат цілісного виховного впливу, спрямованого на збагачення кола моральних знань, уявлень, переконань, що через емоційний відгук на переживання інших людей і гуманістичні мотиви реалізуються у відповідних вчинках.

2. Визначено особливості виховання миłosердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів: специфіка контингенту вихованців (наявність деприваційного синдрому, агресивність, підвищена вразливість, схильність до нервових зривів, зниження емпатії, явище групової залежності, орієнтація на пристосування, почуття самотності, виявлення компенсаторних форм поведінки, труднощі у спілкуванні з оточуючими людьми, недовірливість, емоційна нестриманість, патологічні відхилення у стані здоров'я); особливості організації життєдіяльності вихованців шкіл-інтернатів (постійне знаходження учнів в умовах колективу, вимушена адаптація до великої кількості однолітків); переважна регламентація на групову, а не на індивідуальну спрямованість виховних впливів; жорстка регламентація поведінки дитини, гіперопіка школярів; зниження інтимності та довірливості у спілкуванні, обмеженість сфери спілкування з іншими людьми; дефіцит установлення міцних і довготривалих взаємин дитини із визначеним дорослим; превалювання авторитарної педагогіки тощо.

3. Охарактеризовано критерії та відповідні показники вихованості миłosердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів: розуміння сутності миłosердя та його ролі в житті людини (знання про прояви доброти, співчуття, співпереживання, чуйності, турботи; розуміння причин власної поведінки та поведінки інших людей у тих чи інших ситуаціях); здатність до емпатії (мотивація на виявлення чуйності, співчуття, співпереживання стосовно оточуючих); миłosердна поведінка (виявлення доброти, турботи, співчуття, співпереживання, чуйності; вміння надавати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує; вміння відмовлятися від будь-чого на користь ображеного, допомогти, пробачити кривдника).

Визначено й охарактеризовано три рівні вихованості миłosердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів: гуманістичний, ситуативний, початковий.

Установлено, що найбільша кількість учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів (52,89 % учнів ЕГ та 51,64 % учнів КГ) виявили початковий рівень вихованості миłosердя; 32,23 % учнів молодшого шкільного віку ЕГ та 32,79 % учнів КГ – ситуативний рівень, відповідно 14,88 % ЕГ і 15,57 % учнів КГ – гуманістичний рівень.

4. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів, а саме:

- підготовка вихователів шкіл-інтернатів до виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку;
- гуманізація взаємин у системі «педагог–учень», «учень–учень»;
- змістове і методичне забезпечення процесу виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів;
- залучення учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів до різних видів спільної добротворчої діяльності, спрямованої на виявлення милосердя.

У процесі реалізації педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів використовували комплекс форм, як-от: виховні години, бесіди за сюжетами казок, оповідань, фільмів і прочитаних книг, розігрування ситуацій, орієнтованих на констатацію емоційних станів людини, проектну діяльність, безпосереднє спілкування із природою, контактування з об'єктами рослинного і тваринного світу, колективна праця для інших людей, свята, концерти, конкурси, виставки малюнків, екскурсії, прослуховування музичних уривків, які є співзвучними з емоційними станами різних героїв, обговорення творів образотворчого мистецтва; сукупність методів: бесіди, розповіді, роз'яснення, переконування, приклад, вправи (на вироблення вмінь сприймати і розуміти емоційний стан іншої людини, емпатійного відгуку, емоційної децентрації), педагогічна вимога, доручення (групові й індивідуальні), привчання, розв'язування життєвих ситуацій, сюжетно-рольові ігри, рольові ігри, ігри-драматизації, стимулювання милосердних проявів дитини та гальмування її немилосердних дій і вчинків.

Стабільна динаміка підвищення рівнів вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів експериментальної групи (гуманістичний рівень +13,22 %, ситуативний +26,45 %, початковий -39,67 %) свідчить про педагогічну доцільність і ефективність теоретично обґрунтованих й експериментально перевірених педагогічних умов виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. *Подальшого вивчення* і розвитку потребують такі питання, як-от: виховання милосердя в учнів шкіл-інтернатів інших вікових груп (молодші підлітки, старші підлітки); здійснення спеціальної підготовки педагогів шкіл-інтернатів із питань виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку, підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів із цієї проблеми.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, *рекомендовано*: запровадити у позаурочну діяльність загальноосвітніх шкіл-інтернатів програму виховних годин для учнів молодшого шкільного віку «На шляху до милосердя», передбачити в системі післядипломної педагогічної освіти проведення семінару «Виховуємо милосердя» для вихователів початкової школи загальноосвітніх шкіл-інтернатів та введення у плани виховної роботи виховних справ, зорієнтованих на виховання

милосердя, залучення учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів до різних видів спільної діяльності, спрямованої на виявлення милосердя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Вишнівська Н. В. Специфіка виховання милосердя в учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів / Н. В. Вишнівська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. 15, кн. 2. – 528 с. – С. 116–124.

2. Вишнівська Н. В. Готовність педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виховання милосердя у молодших школярів / Н. В. Вишнівська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 15. – 203 с. – С. 186–193.

3. Вишнівська Н. В. Підготовка педагогів шкіл-інтернатів до виховання милосердя у молодших школярів / Н. В. Вишнівська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2012. – Вип. 16, кн. 2. – 344 с. – С. 152–159.

4. Вишнівська Н. В. Емпатія як складова вихованості милосердя молодших школярів шкіл-інтернатів: зміст та рівні сформованості / Н. В. Вишнівська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2013. – Вип. 17, кн. 1. – 500 с. – С. 147–154.

5. Вишнівська Н. В. Характеристика педагогічних умов виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів / Н. В. Вишнівська // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. пр. / [за заг. ред. проф. О. В. Матвієнко ; уклад. доц. В. В. Кудіна]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – Вип. 49. – 154 с. – С. 22–26.

6. Вишнівська Н. В. Виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів / Н. В. Вишнівська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – 488 с. – С. 115–121.

7. Вишневская Н. В. Воспитания милосердия у учащихся младшего школьного возраста общеобразовательных школ-интернатов: содержание и методика экспериментальной работы / Н. В. Вишневская // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск, 2014. – № 10. – 333 с. – С. 237–240.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Вишнівська Н. В. Особливості виховання милосердя в учнів початкових класів шкіл-інтернатів / Н. В. Вишнівська // V Корфівські педагогічні читання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Бердянськ, 27–28 жовт. 2011 р.). – Бердянськ : Бердянський державний педагогічний університет, 2011. – 88 с. – С. 76–78.

9. Вишнівська Н. В. До питання готовності педагогів шкіл-інтернатів до виховання милосердя у молодших школярів / Н. В. Вишнівська // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали наук.-практ. конф. (за результ. наук.-досл. роботи Інституту проблем виховання НАПН України за

2012 р.) / [за ред.: І. Д. Беха, О. В. Мельника]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – Вип. 2. – 352 с. – С. 46–49.

10. Вишнівська Н. В. Виховання милосердя як психолого-педагогічна проблема / Н. В. Вишнівська // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали наук.-практ. конф. (за результ. наук.-досл. роботи Інституту проблем виховання НАПН України у 2012 р.) / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – Вип. 3. – 468 с. – С. 39–42.

11. Вишнівська Н. В. Педагогічні умови виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності шкіл-інтернатів / Н. В. Вишнівська // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали наук.-практ. конф. (за результ. наук.-досл. роботи Інституту проблем виховання НАПН України у 2013 р.) / [за ред.: О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2014. – Вип. 4. – 461 с. – С. 164–166.

*Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації*

12. Вишнівська Н. В. Виховуємо милосердя : науково-методичний посібник для педагогів початкової школи загальноосвітніх шкіл-інтернатів / Н. В. Вишнівська. – К. : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2014. – 85 с.

13. Вишнівська Н. В. Виховання милосердя у дітей як актуальна проблема сучасної освіти / Н. В. Вишнівська // Перлини наукового пошуку : зб. наук. статей / [за заг. ред. О. М. Докукіної ; упоряд.: К. І. Волинець, О. М. Ващенко, Т. В. Кравченко]. – К. ; Хмельницький : Хмельницький державний центр науки, інновацій та інформатизації, 2014. – Кн. 3. – 114 с. – С. 100–105.

АНОТАЦІЇ

Вишнівська Н. В. Виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності шкіл-інтернатів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2015.

У дисертації здійснено аналіз філософської, етичної, психологічної, педагогічної літератури з питань виховання милосердя, уточнено сутність та структуру понять «милосердя», «вихованість милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів». Визначено особливості виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів. Розроблено критерії, показники та рівні вихованості милосердя в учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів, а саме: підготовка вихователів шкіл-інтернатів до виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку; гуманізація взаємин у системі «педагог–учень», «учень–учень»; змістове і методичне забезпечення процесу виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в

позаурочній діяльності шкіл-інтернатів; залучення учнів молодшого шкільного віку шкіл-інтернатів до різних видів спільної добротворчої діяльності, спрямованої на виявлення милосердя.

Ключові слова: милосердя, виховання милосердя, учні молодшого шкільного віку, загальноосвітня школа-інтернат, педагогічні умови, позаурочна діяльність.

Вишневская Н. В. Воспитание милосердия у учащихся младшего школьного возраста во внеурочной деятельности школ-интернатов. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2015.

Диссертационная работа посвящена проблеме воспитания милосердия у учащихся младшего школьного возраста во внеурочной деятельности школ-интернатов.

Теоретический анализ философской, этической, психологической, педагогической литературы по проблеме исследования позволил уточнить сущность понятия милосердия как интегративного морального качества личности, в основе которого лежит любовь к окружающим, которая выражается в доброте, сочувствии, сопереживании, чуткости, заботе о них; умении оказывать бескорыстную помощь тем, кто в ней нуждается, отказываться от чего-либо в пользу обиженного, помогать, прощать обидчика.

Структура милосердия включает когнитивный, эмоционально-ценностный и поведенческо-деятельностный компоненты.

Исследование особенностей воспитания милосердия у учащихся младшего школьного возраста школ-интернатов во внеурочной деятельности показало, что значительную роль в этом процессе играют две группы факторов. К первой группе относятся: потенциал внеурочной деятельности общеобразовательных школ-интернатов в контексте исследуемой проблемы; сензитивность младшего школьного возраста к воспитанию милосердия у младших школьников. Вторая группа факторов значительно усложняет воспитание милосердия учащихся младшего школьного возраста школ-интернатов: вынужденная адаптация к большому количеству ровесников; преобладающая регламентация на групповую, а не на индивидуальную направленность воспитательных влияний; жесткая регламентация поведения учащихся; снижение интимности и доверительности в общении, ограниченность сферы общения с другими людьми; отсутствие индивидуального подхода, эмоциональная упрощенность общения; специфика контингента: наличие депривационного синдрома, склонность к нервным срывам, явление групповой зависимости, чувство одиночества; проявление компенсаторных форм поведения; недоверие к людям, эмоциональная несдержанность, снижение эмпатии, агрессивность.

Определены критерии (понимание сущности милосердия и его роли в жизни человека, склонность к эмпатии, милосердное поведение), показатели и уровни (гуманистический, ситуационный, начальный) воспитанности милосердия у учащихся младшего школьного возраста школ-интернатов.

В процессе экспериментальной работы обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия воспитания милосердия у учащихся младшего школьного возраста во внеурочной деятельности школ-интернатов: подготовка воспитателей школ-интернатов к воспитанию милосердия у учащихся младшего школьного возраста; гуманизация взаимоотношений в системе «педагог–учащийся», «учащийся–учащийся»; содержательное и методическое обеспечение процесса воспитания милосердия у учащихся младшего школьного возраста во внеурочной деятельности школ-интернатов; вовлечение учащихся младшего школьного возраста школ-интернатов в различные виды общей добротворческой деятельности, направленной на выявление милосердия.

Экспериментальное исследование позволило сделать вывод о том, что теоретически обоснованные и экспериментально проверенные педагогические условия способствовали эффективности воспитания милосердия учащихся младшего школьного возраста во внеурочной деятельности школ-интернатов.

Ключевые слова: милосердие, воспитание милосердия, учащиеся младшего школьного возраста, общеобразовательная школа-интернат, педагогические условия, внеурочная деятельность.

Vyshnivska N. V. Primary School Students' Mercy Education in Boarding School Extracurricular Activities. – On the right of manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.07 – theory and methodology of education. – Uman Pavlo Tychyna State Pedagogical University, Uman, 2015.

The thesis analyzes the philosophical, ethical, psychological, and pedagogical sources on the issues of mercy education, specifies the essence and the structure of the concepts «mercy» and «boarding primary school students' mercy accomplishment». The peculiarities of primary school students' mercy education in boarding school extracurricular activities are determined. The criteria, the indicators, and the levels of boarding primary school students' mercy accomplishment are developed. The pedagogical conditions of primary school students' mercy education in boarding school extracurricular activities are theoretically justified and experimentally verified, namely boarding school educators' training for primary school students' mercy education; humanization of relationships in the system «educator-student», «student-student»; content and methodological support of the process of primary school students' mercy education in boarding school extracurricular activities; involving boarding primary school students into different types of common emotional and valuable activities aimed at exercising mercy.

Keywords: mercy, mercy education, primary school students, comprehensive boarding school, pedagogical conditions, extracurricular activities.